

Т.Панияз¹, Қ.Д.Жанпейісова²

¹*Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

(E-mail: toleu@inbox.ru, zhanpeisova73@mail.ru)

²*Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

Өңірлік саясаттың теориялық аспектілерін салыстырмалы талдау

Аңдатпа

Саясаттың қайсыбірі болмасын тұрғындардың жеке мүдделеріне қарай алға қойған және орындалатын мақсат-міндеттерден, осы мүдделерін қорғайтын әдіс-тәсілдерден, құралдардан, қоғамдық-мемлекеттік институттарынан тұрады. Ірі мемлекеттердің аумағындағы табиғи-климаттық, жағрапиялық, әлеуметтік-экономикалық, саяси-этникалық және басқа да ерекшеліктеріндегі айтарлықтай айырмашылықтарға қатысты өңірлерге бірыңғай көзқарас қалыптастыру өте қиын.

Мақалада өңірлік саясат мазмұнының теориялық аспектілеріне салыстырмалы талдау жасалынады және қазіргі өңірлік саясат, өңірлік саясатты әзірлеу мен іске асырудың теориялық-әдістемелік алғышарттары мен мәні, өңірлік саясаттың теориялық қалыптасу үрдістері, себептері баяндалған. Өңірлік саясат ұғымы мен маңызын анықтау түрлі зерттеушілердің көзқарасы тұрғысынан қарастырылады. Қазіргі кезеңдегі өңірлік саясаттың негізгі мақсат-міндеттері, бағыттары мен жүргізу әдістерінің мазмұны ашылады. Жалпы өңірлік саясатты жүзеге асыру тиімділігін арттыру үшін қорытындылар мен ұсыныстар жасайды.

***Түйін сөздер:** мемлекеттік өңірлік саясат, тиімді өңірлік саясат, өңірлік саясаттың мақсат-міндеттері, өңірлік даму бағыттары, өңірлік теңгерімсіздік, орталықсыздандыру, жергілікті басқару, өңірлік дамуды мемлекеттік басқару.*

Т.Панияз¹, Қ.Д.Жанпейісова²

¹*Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева,
Нур-Султан, Казахстан*

²*Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева,
Нур-Султан, Казахстан*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ

Аннотация

Любая политика состоит из целей и задач, поставленных частными интересами населения, методами, средствами защиты интересов, общественно-государственными институтами. Трудно сформировать единую точку зрения на регионы в отношении существенных различий в климатических, географических, социально-экономических, политических и этнических и других особенностях на территории крупных государств.

В статье дается сравнительный анализ теоретических аспектов содержания региональной политики, а также излагается текущая региональная политика, теоретико-методологические основы и последствия для разработки и реализации региональной политики, процессов формирования и теории региональной политики. Определение понятия и значимости региональной политики рассматривается с точки зрения разных исследователей. Раскрыто содержание основных целей, направлений и методов региональной политики на текущий период. Формирует выводы и предложения по повышению эффективности региональной политики в целом.

Ключевые слова: государственная региональная политика, эффективная региональная политика, цели и задачи региональной политики, направления регионального развития, региональный дисбаланс, децентрализация, местное самоуправление, государственное управление региональным развитием.

T.Paniyaz¹, K.D. Zhanpeisova²

¹Eurasian National University. L.N.Gumilyov, Nur-Sultan, Kazakhstan

²Eurasian National University. L.N.Gumilyov, Nur-Sultan, Kazakhstan

COMPARATIVE ANALYSIS OF THEORETICAL ASPECTS OF REGIONAL POLICY

Abstract

Any policy consists of goals and objectives set by the private interests of the population, methods, means of protection of interests, public-state institutions. It is difficult to form a single point of view on the regions with respect to significant differences in climatic, geographical, socio-economic, political and ethnic and other features in the territory of large states.

The article provides a comparative analysis of the theoretical aspects of the content of regional policy, as well as the current regional policy, theoretical and methodological foundations and consequences for the development and implementation of regional policies, processes of formation and theory of regional policy. The definition of the concept and significance of regional policy is considered from the point of view of different researchers. The content of the main goals, directions and methods of regional policy for the current period is disclosed. Forms conclusions and proposals to improve the effectiveness of regional policy as a whole.

Keywords: *state regional policy, effective regional policy, goals and objectives of regional policy, directions of regional development, regional imbalance, decentralization, local self-government, state management of regional development.*

Кіріспе. Аукымды аймақ, өңірлерге ие мемлекеттер үшін өңірлік саясат ерекше орынға ие. Өңірлік саясат деп қазіргі кезеңде өңірлік процестердің табиғатын, жай-күйін есепке алатын әдіс-тәсілдерге негізделген, өңірлерге байланысты мемлекеттің жалпы мүддесін және өңірлердің өзіндік мүдделерін іске асыратын ұмтылыстар мен іс-қимылдар кешенін айтамыз.

Өңірлерде айқындалған және атқарылатын өңірлік саясат белгілі бір аумақта және жергілікті жағдайларды есепке ала отырып, сол аумақтағы жекеленген салалардың күллі жүйелерімен келісіліп және өзара үйлесімді дамуы жағдайына сәйкес іске асырылуы қажет.

Өңірлік саясаттың қоғамдық-әлеуметтік қажеттігіне орай, оны дайындап жүзеге асырумен мемлекет аумағындағы бірқатар мәселелерді шешуге болады. Атап айтқанда: өңірлердің әлеуметтік-экономикалық даралануын; орталық пен өңірлердің мемлекеттік құрылымдарымен қатынасындағы өңірлердегі орталықсыздандыру мәселесін, жүргізілетін саяси, әлеуметтік-экономикалық реформаларды; ұлттық-этникалық және діни мәселелермен оқшаулану қаупін; қоғамдық-саяси әлеуметтік-мәдени өңіраралық алуантүрлілікті; әлеуметтік-экономикалық дамудағы өңірлік негіздерін жолға қоюды; экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз ету және өңірлер арасындағы өзара теңгерімсіздікті қысқарту, дамудың өзге де қажеттіліктерін; өзіндік мәртебесі бар өңірлердің мәселен, еркін экономикалық зоналардың, мемлекеттік қорғалатын аумақтардың, экологиялық апатты өңірлердің және т.б. бөлініп шығуы мен бағдарламаларының жүзеге асуына қажетті алғышарттарды жасау.

Мақсаты. Мақалада осы кезеңдердегі мемлекеттердегі өңірлік саясаттың аспектілері әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан теориялық негізде жан-жақты зерттеліп сипатталған. Зерттеудің мақсаты - жүргізілетін өңірлік саясатты тұжырымдамалық мән-мағынасын ұғыну, себеп-салдарлық негіздемелерді айқындау, қазіргі кезеңдегі өңірлік саясаттың дамуының теориялық үдерістерін талдау, саяси, әлеуметтік-экономикалық алғышарттарын анықтау.

Зерттеу әдістері. Зерттеудің әдіснамалық негіздері өңірлік саясатты зерттеушілердің өңірлік саясатты анықтаудағы теориялық тұжырымдамалары мен көзқарастарынан тұрады.

Мақалада зерттеудің теориялық негіздерді мен аспектілерін саралауға арналған индуктивті және дедуктивті тәсілдерді пайдаланған теориялық салыстырмалы талдау әдісін айтуға болады.

Нәтижелерді талқылау.

Өңірлік саясат дегеніміз мемлекет субъектілерінің тиімді дамуын басқаруды қамтамасыз етуге бағытталған өңірлік және жалпы мемлекеттік сипаттағы мемлекеттік билік органдарының бірлескен қызметін айтамыз. Өңірлік саясаттың теориялық аспектілеріне шолу жасамас бұрын, қолданылатын негізгі ұғымдардың мазмұнын қарастырамыз.

Өңірлік саясаттағы негізгі түсініктер «аумақ (территория)», «кеңістік», «өңір (аудан)», «стратегия» және басқалар.

Аумақ-бұл мемлекеттің және оның кез-келген бөлігінің міндетті атрибуты, оны белгілі бір саяси құбылыс алып жатқан жер бетінің бөлігі ретінде анықтауға болады.

Сондай-ақ, саяси регионалистикада географиялық кеңістіктің туындысы болып табылатын «кеңістік» ұғымы қолданылады. Бұл аумаққа қарағанда біршама «көлемді» ұғым. Кеңістік дегеніміз-белгілі бір жолмен бір-біріне қатысты орналасқан объектілердің, олардың арасындағы қатынастардың жиынтығы.

Кеңістік-бұл жер бетінің белгілі бір бөлігінің «жалпақ» аумағы емес, позициялар мен қашықтықтардың «көлемді» жиынтығы. Сонымен қатар, іс жүзінде «кеңістік» және «аумақтық» ұғымдары жиі синоним болып табылады. [1].

Э.Б. Алаевтың сөздігінде «өңір» сөзі латынның «regio» сөзінен шыққан, «аймақ, өңір, өлке, ел» деген мағынаны білдіреді [2].

Кеңес дәуірінде «өңір» ұғымы екі жолмен қабылданды: бір жағынан, белгілі бір маманданумен ерекшеленетін белгілі бір аумағы бар халық шаруашылығының біртұтас бөлігі ретінде; екінші жағынан, өзінің ерекшелігі мен мамандануы, тармақталған ішкі байланыстары бар мемлекет ішіндегі өндірістік жүйе ретінде.

Саяси регионалистикада өңірді тар және кең мағынасында қарастырады.

Тар мағынада, өңір - бірінші субұлттық деңгейдегі саяси-әкімшілік бірлік болса, кең мағынада, белгілі бір саяси қасиеттермен сипатталатын мемлекеттік аумақтың бөлігі [3].

Саясаттануда саяси өңірді идеялар, көзқарастар, саяси институттар мен күштер жиынтығы арасындағы өзара іс-қимыл кешені ретінде анықталады. Жалпы алғанда, өңір белгілі бір аумақта жұмыс істейтін, мемлекет аумағының бөлігі болып табылатын институт немесе ұйымдар жүйесі ретінде қарастыруға болады. Саяси мәселелер тұрғысынан өңір ұғымы мен мәні саясаттың деңгейі де, субъектісі болып табылады.

Сонымен, «өңір» ұғымының әмбебап анықтамасы жоқ, кеңістікті өңірлерге бөлу зерттеу саласына және тұжырымдалған міндеттерге байланысты деуге болады.

Ал стратегия ұғымы ежелгі гректің «stratēgós» сөзінен алынған әскери саладағы басқару теориясы, онда ол жауды жеңуді қамтамасыз ету үшін жауынгерлік операцияларды әзірлеу және жүзеге асыру шараларын білдіреді. Алайда, егер әскери істе «стратегия» ұғымы біздің заманымызға дейінгі бірнеше жүз жыл бұрын қолданылған болса, экономикалық салада ол алғаш рет 1950 жылдардың екінші жартысында ұзақ мерзімді жоспарлаудың синонимі ретінде қолданыла бастады.

Былайша айтқанда әскери ғылым саласынан сөзбе-сөз аударғанда стратегия дегеніміз әскерлерді ұрысқа орналастыру ғылымы мен өнері деген мағына береді [4]. Қазіргі уақытта стратегия ұғымының жалпыға бірдей танылған анықтамасы жоқ. Атап айтқанда, ол ойын теориясында кеңінен қолданылады. Американдық экономист В.Глак стратегия ұғымына мынадай анықтама ұсынады: «стратегия - бұл мақсаттарға қол жеткізуге сенімді болатындай етіп жасалған біртұтас, интеграцияланған және түсінікті жоспар» [5] десе, басқару ғылымының классигі Г.Минцберг: «болашақ шешімдер мен қызметтердің ағымындағы іс-әрекеттердің моделі» дейді [6].

Стратегиялық басқару ғылымының негізін қалаушылардың бірі И.Ансофф: «стратегия-бұл ұйым өз қызметінде басшылыққа алатын шешім қабылдау ережелерінің жиынтығы» деген анықтаманы береді [7]. Кеңес ғалымы К.С.Фиоктистов стратегияны нақты ұзақ мерзімді белгілі бір мақсатқа жету жоспары, ал стратегияны әзірлеу - бұл белгілі бір мақсатты табу және ұзақ мерзімді жоспар құру процесі. Бұл тәсіл барлық пайда болатын өзгерістерді болжауға болатындығына негізделген ортада детерминистік сипатқа ие және толық бақылауға және басқаруға мүмкіндік береді, сонымен қатар, стратегия дегеніміз даму процесіне қатысты ұзақ мерзімді, сапалы анықталған бағыт және оның қызметінің салалары, құралдары мен

нысандары, ішкі жүйелері, қатынастары, сондай-ақ, оның қоршаған ортадағы позициясы» дейді [8].

В.Е.Ланкиннің пікірінше, стратегия - бұл ұйымның ұйымдастырушылық міндеттері мен мақсаттарына жету үшін экономикада қолданылатын ұйымдастырушылық әрекеттер мен басқару тәсілдерінің жиынтығы [9].

Ал саясатта стратегия саяси процесті басқару пен жоспарлаудың деңгейін білдіреді және саяси партиялар мен элитаның бағдарламалары, идеологиялық теориялары мен манифестері арқылы жүзеге асатын мақсаттар мен оған жетудің қағидалары мен тәсілдері ретінде қарастырылады [10].

Осы анықтамалар мен оларды қолдану аясындағы мәні мен мазмұнына қарап стратегия – бұл дамудың барлық элементтерін іске асыруда объективті, жүйелі, болашақтаға аса маңызды, үнемі дамып жетіліп отыратын басым бағыттарының жүйесі деп анықтама беруге болады. Былайша айтқанда стратегия статистикалық мағынада емес, ғылымның динамикалық категориясын білдіреді.

Еуроодақ елдерінде өңірлік саясат соғыстан кейінгі жылдары төтенше сипаттағы іс-шаралар түрінде пайда болып тұрақты факторлық сипатқа ие болды. Өңірлік саясат өңірлік дамудағы сәйкессіздіктерді жою қажеттілігі ретінде емес, экономикалық дамуды оңтайландырудың маңызды шарттарының бірі ретінде қарастырылады. Сонымен бірге, жетілген мемлекетаралық интеграциялық одақтардың, атап айтқанда Батыс Еуропаның ортақ нарығының (ЕО) қызметі жағдайында, жекелеген мемлекетішілік өңірлер қазіргі ұлттық мемлекеттер алдында басымдыққа ие болу құқығын сәтті қорғаған кезде, «өңірлік» ұғымы ұлттықтан жоғары мағына ие болады.

Бұл жерде түбегейлі айырмашылықты атап өту өте маңызды: егер Еуропалық Одақ елдерінде өңірлік саясат экономикалық сипаттағы қызмет болса (яғни өңірлік экономикалық саясат — regional policy), ресейлік зерттеушілер, әдетте, бұл терминді басқаша қолданады, оған келесі мазмұнды енгізеді: «өңірлерге қатысты саясат» немесе «саяси процестің өңірлік өлшемі» [11].

Ал саясаттанудағы өңірлік саясаттың мазмұндық аспектілеріне тоқтала кетейік. Өңірлік саясат ішкі саясаттың басқа бағыттарымен қиылысады, жеке бағыт ретінде оқшаулауға келмейді. Сонымен қатар, оның мазмұны бойынша өңірлік саясат ішкі саясаттың басқа бағыттарымен сәйкес келуі мүмкін, яғни оның «жиынтығы» басқа «жиындардың» бірқатарымен қиылысады. Мысалы, өңірлердің экономикалық даму мәселелерін реттеу оны экономикалық саясатқа, көші-қон процестерін басқаруы-демографиялық саясатқа жақындатады және т. б.

Өңірлік саясат ол қолданатын шаралардың «салалық» мазмұны бойынша емес, «орталық — өңірлер» тепе-теңдігін реттеуге байланысты мақсаттары бойынша айқындалады [12].

Өңірлік саясат көбінесе тар мағынасында яғни ұлттық билік құрылымдарының қызметін, атап айтқанда мемлекеттік басқару ретінде түсіндіріледі. Ал кең мағынасында өңірлік саясат - ұлттық деңгейдегі кез-келген саяси құрылымдардың өңірлік компоненттеріне қатысты басқарушылық шешімдер жүйесі және орталықтың өңірлік және жергілікті билік органдарына қатысты қызметі деп тұжырымдауға болады.

Мемлекеттерде өңірлік саясаттың аумақтық мәселелерін зерттеген ресейлік ғалым Р.Ф.Туровский өңірлерді құрушы субъектілер кеңістіктерді бақылау мен игеру негізінде өңірлік үдерістері қалыптастырады және осы үдерістердің даму жолы мен бағыты өңірлік саясатты жасауға негіз болады дейді [13, 30 стр]. Қазіргі уақытта аумақтық мәселелердің күллі маңызына қатысты мемлекеттерде өңірлік саясаттың мән-мазмұнын, құрылымдарын және ұғымдарына қатысты анықтауда бірыңғай, әмбебап әдіс-тәсілдер жоқ деп айтуға болады. Өңірлік мәселелерді шешуді іске асыруда олардың жұмыс істеуі белгілі бір аумақтарға қатысты болғандығына қарамастан барлық деңгейлердегі мемлекеттік институттар атсалысады.

Өңірлердің және олардың белгілі бір мүдделеріне қатысты ішкі, сыртқы, экономикалық, ұлттық және т.б саясаттың әрбір аспектісінен өңірлерге қатысты нақты дәлелдемелерді көруге болады. Өңірлік саясат, белгілі бір саясат сияқты, кез келген мүдделердің болуына негізделеді. Осыған байланысты мемлекеттің өңірлік саясатының негізгі

бағыты әрбір субъектінің мүдделерін есепке алып, экономикалық және саяси мәселелерін құрайтын өңірлердің күллі кешендері мен институттарының экономикалық әлеуетін жоспарлы дамыту болып табылады.

Бұл пікірде өңірлік саясат толықтай алғанда елдің мүдделерін қорғайды, дегенмен орталықтандырылған жоспарланған экономика жағдайында өңірлер оның объектісі бола алады. Жалпы өңірлік саясаттың қағидалық айырмашылығы мемлекеттік сипатының болуында жатыр. Онда ең негізгі нәрсе өңірлердің әлеуметтік-экономикалық ерекшеліктерін есепке алу, ресурстық базаларды орналастыру, жалпы мемлекеттік алға қойған міндеттерін жүзеге асыру. Зерттеушілер өңірлік саясат ұғымының мазмұнын түрлі мәнде қарастырады. Бірі өңірлік дамудағы қажетті әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер мен теңгерімді дамудағы көрсеткіштердің айырмашылықтарын қысқартуға бағытталған жалпымемлекеттік саясаттың бір бөлігі ретінде қарастырса [14, 17 стр], енді бірі өңірдің жеке әлеуметтік-экономикалық жағдайына әкелетін елдің бірыңғай кешеніндегі орталық биліктің, басқа да жергілікті өңірлердегі мемлекеттік билік органдарының, басқару институттарының мақсатты ұстанымдары ретінде қарастырады [15, 158 стр]. Бір топ отандық зерттеушілер З.А.Сальжанова, Е.Б. Жайлауов, Н.Н.Гелашвили өңірлік саясатты өнімді күштерді ұтымды орналастырудан және ел өңірлері арасында әлеуметтік және экономикалық теңгерімсіздікті деңгейлестіретін заңнамалық, экономикалық және әкімшілік іс-шаралар кешеніне негізделген мемлекеттік реттеудің маңызды бөлігі деп анықтама береді [16, 4 стр].

Тағы бір ресейлік ғалым С.М.Васин мемлекеттік өңірлік саясат дегеніміз өңірлік даму мақсаттарын, мемлекеттің басқару істерін, шешімдер мен әрекеттерді жүзеге асыруға бағытталған нормативтік-құқықтық актілер мен бағдарламаларда әзірленген мақсаттар мен құндылықтар жүйесі дейді [17, 38 стр].

Өңірлік саясаттың негізгі мақсаты жергілікті жерлердегі ресурстарды толық пайдалану, өңіраралық айырмашылықтарды теңестіруге ұмтылу, өсу орталықтарын дамыту, өңірлердегі бірыңғай әлеуметтік-экономикалық кеңістікті дамыту, өңірлердің шаруашылық-кәсіпорындары мен азаматтардың нарыққа шығуы үшін қолайлы жағдайлар жасау, олардың ерекше мүмкіндіктері мен аумақтық ерекшеліктерін есепке алу және дамыту болып табылады [18, 65 стр].

Сонымен өңірлік саясат мемлекеттің әлеуметтік - экономикалық дамуының стратегиялық мақсаты мен міндеттеріне жүзеге асыруда шаруашылық жүргізудің аумақтық факторын тиімді қолдануға, өңірлік өзін-өзі басқаруды жүйелі түрде қалыптастыруға бағытталған орталық биліктің кешенді шараларының жиынтығы болып табылады деген ой түйіндеуге болады.

Өңірлік саясаттың мақсаттарын былайша топтап қарастыруға болады:

1. Әлеуметтік мақсаттар. Әлеуметтік негізделген нарықтық қатынастарды өңірлерде дамыту, нарықтық қатынастарды дамытуға көмектесетін жергілікті кәсіпкерлікті дамытуға жағдай жасау; тұрғындарды әлеуметтік жағынан қолдау және әлеуметтік институттар мен инфрақұрылым нысандарын құру және дамыту;
2. Экономикалық мақсаттар. Мемлекет әр өңірдің ерекше ерекшеліктерін есепке отырып шаруашылық нысандарының өңірлердегі жағдайын жан-жақты қолдау; мемлекеттің барлық өңірлерінде бәсекелестік орта қалыптастыру; монополияға қарсы саясат жүргізу; орта және шағын кәсіпорындардың дамуында табиғи ресурстарды пайдаланудың тиімділігін арттыру; шекаралық өңірлерді дамыту, еркін экономикалық өңірлердің дамуын жолға қою, өңірлердегі экономиканың басым бағыттарын қолдау; өңірлерге тиімді келісім-шарттар негізінде отандық бизнес пен шетелдік инвесторларды тарту;
3. Экологиялық мақсаттар. Экологиялық қалдықсыз таза технологияларды әкелу, экологиялық-экономикалық тепе-теңдікті өңірлерде қалыптастыру; табиғатты қорғау шараларын жүзеге асыру.

Сонымен өңірлік саясаттың саясаттың жалпы мақсаттары салалық тұрғыдан сан түрлі екендігін және өңірлердегі мәселелерге байланысты өңірлік мүдделердің де әртүрлі екендігін көреміз.

Өңірлік саясат мынадай міндеттерден тұрады:

- мемлекеттің барлық аумағында теңгерімді әлеуметтік-экономикалық саясат жүргізу;
- әлеуметтік-экономикалық дағдарыстағы өңірлерге жан-жақты жәрдемдесу;

- мемлекеттің аумақтық тұтастығын, конституциялық тұтастығын сақтау;
- мемлекет аумағында бірыңғай құқықтық кеңістікті құру;
- өңірлердің ерекшеліктерін, артықшылықтарын, мүдделерін есепке алатын тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуды қамтамасыз ету;
- өңірлердің өндіріс-шаруашылық кешендеріндегі өзара бәсекелестікті жолға қою;
- өңірлерде тиісті әлеуметтік-экономикалық институттар мен инфрақұрылымдық жүйелер кешенін құру;
- өңірлерде өндіріс-шаруашылық кешендеріндегі дағдарысты жағдайларды дер кезінде еңсеруге жәрдемдесу.

Өңірлік саясаттың міндеттеріне мыналар да кіреді:

- тұрғындардың өмір сүру деңгейлерін көтеру және теңестіру;
- өңірлер арасында өзара терең көлденең байланыстар орнату;
- өзара өңіраралық еңбек нарығын жұмыспен қамтамасыз ету;
- дағдарысты жағдайларды еңсеру;
- әлеуметтік-экономикалық реформаларды жүргізу;
- өңірлердегі саяси, әлеуметтік-экономикалық тұрақсыздықты еңсеру;
- дінаралық және этносаралық шиеленістердің алдын алу, болдырмау және т. б. міндеттерді жүзеге асырады деп есептейміз.

Осылайша қазіргі уақытта ең өзекті деген өңірлік саясаттың мақсат-міндеттерін былайша сараптап талдауға да болады:

1. Өңірлерде орта тапты қалыптастыру мен тұрғындарды әлеуметтік жағынан қорғауды жетілдіру жүйелерін жасау, медициналық қызмет көрсету мен білім беру сапасын арттыру;
2. Өңірлерде халықтың демографиялық өсімін молайту, отбасын әлеуметтік қолдау, әлеуметтік жағынан аз қамтылған азаматтарды, әртүрлі топтарды, жастарды қолдаудың әлеуметтік механизмдерін қалыптастыруда азаматтық қоғам институттарын, бизнес қауымдастықтарын жұмылдыру;
3. Өңірлерде тиісті әлеуметтік-мәдени инфрақұрылымды қалыптастыру;
4. Өңір тұрғындарының өмір сүруіне қолайлы экологиялық, қауіпсіз жағдайлармен қамтамасыз ету;
5. Өңір экономикасын әртараптандыру, кешенді шаруашылық-өндірістік құрылымдар мен нысандарды құру, шетел инвестицияларын тарту және инновациялық бастамалар мен жобаларды, технологияларды қаржыландыру және ынталандыру;
6. Өңірлік нарықтық қатынастарды одан әрі дамыту, өңірлерді өңірлік өндірістерден шыққан сапалы тауарлармен қамтамасыз ету, бәсекеге қабілетті қызмет көрсетуді жолға қою;
7. Әр өңірде ауылдық, аудандық ауыл шаруашылық жерлерін пайдалану мен қоныстанудың тірек схемасын жасау, қалалық аумақтарды дамытудың картасын жасау;
8. Өңірдің табиғат ресурстарын тиімді пайдалану, табиғат қорларын сақтау және пайдалануда экологиялық тепе-теңдікті бұзбау;
9. Өңірлік бюджеттерді тиімді, мақсатты жұмсау, бюджеттің жұмсалуын бақылау;
10. Өңірлерде жергілікті өзін-өзі басқару институттарын қалыптастыру, өңірлік басқару құрылымдарының жұмыс істеу сапасын арттыру;

Енді өңірлік саясаттың жергілікті өзін-өзі басқаруды қалыптастыру бағыттарын төмендегідей толықтыруға болады:

- өңірлерде жергілікті өзін-өзі басқару институттарының құқықтық негіздерін жасау мен жетілдіру;
- өңірлердегі әрбір жергілікті өзін-өзі басқару құрылымдарының әлеуметтік-экономикалық дамуының жақын және ұзақ уақытқа есептелген даму болжамдарын дайындау, мониторинг жасау;
- өңірлердегі жергілікті өзін-өзі басқару институттары мен орталық билік органдары институттарының бөлімшелерінің қызметін нормативтік, құқықтық жағын әдістемелік қамтамасыз ету;
- мемлекеттегі әкімшілік-аумақтық бөлініске сай жергілікті өзін-өзі басқару құрылымдарының елдің саяси, әлеуметтік-экономикалық дамуындағы өзгерістерге уақыты бейімделуі мен ұтымды басқарылуын қамтамасыз ету.

Сонымен өңірлік саясат пен өңірлік даму мақсат-міндеттерін, бағыттарын салыстырып мынадай аспектілерде талдап қарастыруға болады:

- мемлекеттің әкімшілік-аумақтық картасындағы өңірлік дамудың болжамды-кеңістіктік дамуы;
- өңірлік бюджет, салықтар, өңірлік саясаттағы инвестициялар;
- өңірлерде мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуындағы өңірлік саясаттың міндеттерін шешуде мемлекет субъектілерінің әкімшілік басқару құрылымдары мен орталықтарының рөлі;
- өңірлерде жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту және өңіраралық ынтымақтастықты жетілдіру, ерекше мәртебесі бар аумақтарды дамыту, технопарктерді, әлеуметтік-экономикалық кешенді жобаларды дамыту;
- өңірлердегі моноқалаларды дамыту;
- артта қалған өңірлерді дамыту, дағдарысты өңірлерді қолдау;
- өңірлердегі көші-қон мәселелерін шешу мен реттеу, шекаралық аумақтарда теңгерімді қоныстандыруды шешу;
- өңірлерде мемлекеттің сыртқы экономикалық ынтымақтастығын дамытуға атсалысу;
- өңірлік дамуды мемлекеттік тиімді басқару;
- орталықта өңірлік мақсатты бағдарламаларды даярлауға қатысу және іске асыру.

Мемлекет осы бағыттардың әрқайсысының іске асуына қатысты іс-шаралар кешенін жүзеге асырады және осылардың барлығы белсенді өңірлік саясатты жүргізетін барлық дамыған елдерге тән екенін айтуымыз керек [19, 135 стр].

Өңірлік саясатты жүргізу әдістеріне келетін болсақ, мұнда тікелей және жанама әдістер бар. Бірінші әдісте мемлекет өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуын жетілдіруге бағытталған күрделі шараларға атап айтқанда, өсу полюстарын, өнеркәсіптік технопарктерді, арнайы экономикалық зоналарды құруға, дамытуға атсалысады. Екінші әдісте қаржы, салық, кеден, жүйелері арқылы орталық мемлекеттік билік белгілі бір өңірлерде қажетті әлеуметтік-экономикалық жағдайларды құруға белсенді араласады.

Тікелей мемлекеттік араласу орталық мемлекеттік биліктің құқықтық өктемдігіне негізделген және рұқсат беру, тыйым салу және мәжбүрлеу сынды әдістерді қолданатын әкімшілік ресурстарды қолдану арқылы да жүзеге асырылады [20, 22 стр].

Өңірлердің дамуына ықпал ететін тікелей әдістердің бірі ретіндегі әкімшілік әдістің құрамына экономикалық тұрғыдан мемлекеттік бюджет есебінен қаржыландырылатын мемлекеттік өңірлік бағдарламалар мен инвестициялық жобаларды жүзеге асыру, проблемалық өңірлерді қолдау, мемлекеттік тапсырыстарды орындау кіреді.

Жанама реттеу әдісі түрлі шаралар жолымен іске асырылады:

- әртүрлі өңірлік мәселелерді шешу үшін қаржы ресурстарын шоғырландыру;
- өңірлерде күрделі дағдарысты жағдайдағы шаруашылық-кәсіпорындар үшін арнайы саясат ұстану;
- өңірлерге отандық және шетелдік инвесторларды әкелу үшін тиісті құқықтық базаны жасау;
- күрделі әлеуметтік-экономикалық жағдайлары бар аудандарда орналастырған өндірістік шаруашылықтарды қолдау, мемлекеттік түрлі жеңілдіктер жасау;
- табиғи ресурстары сарқылған өңірлерге салық жеңілдіктерін беру;
- қатаң табиғи жағдайлары бар аудандарда орналасқан шаруашылықтар мен кәсіпорындарға мемлекеттік дотациялар мен жеңілдіктер енгізу;
- өңірлерде қоршаған ортаны ластайтын шаруашылықтар мен кәсіпорындар үшін арнайы мемлекеттік санкциялар енгізу [21, 140 стр].

Дегенмен өңірлік саясатты жүзеге асыруда зерттеушілер бірыңғай әмбебап әдістер топтамасы жоқ екендігін немесе тікелей және жанама әдістерді нақты бір өлшем ретінде барлық жағдайда қолдана беруге болмайтындығын айтады [22, 18 стр].

Қорытынды. Сонымен өңірлік саясаттың іргелі әдістері деп оның мазмұнын, мағынасын және барлық тараптар үшін өңірлік даму мүдделерін қамтамасыз ететін тиісті саяси, әлеуметтік-экономикалық, құқықтық базаны қалыптастыратын процестерді айтуға болады. Жоғарыда айтылғандарды сараптай келе бүгіндері кез келген мемлекет үшін өңірлік саясаттың өзекті екендігін байқауға болады.

Өңірлік саясат өңірлер мен жергілікті жерлердегі саясаттың өте маңызды құрамдас бөлігі және мемлекеттің берік дамуының қалыптасқан іргетасы. Ұлттық деңгейдегі бағдарламалық құжаттарды және өңірлік бағдарламаларды әзірлеуде қызмет етуге, құқықтық актілер мен нормативтермен бірге оларды іске асырудың экономикалық шарттарын айқындауда маңызды болып табылады [23, 33 стр].

Жүргізіліп жатқан мемлекеттік өңірлік саясат мемлекеттің даму болашағымен тығыз байланысты және мемлекеттің өңірлер мен халықтың мүдделерін ескеріп жүзеге асырылатын біртұтас, кешенді өңірлік саясаты мемлекетті дамыған, алдыңғы қатарлы елге айналдыра алады деп айтуға болады.

Сондықтан Қазақстанда түрлі әлеуметтік-экономикалық реформаларды ғана емес, сондай-ақ кешенді өңірлік реформаларды түбегейлі жүргізуге бетбұрыс жасау қажет. Болашақта өңірлік реформалар бірыңғай мемлекеттің саясатты жүргізуде өңірлердің өзара даму деңгейлерін теңестіруге, халықтың өмір сүру сапасын көтеруге, мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық жағдайын дамытуға, Қазақстанды дамыған әлеуметтік мемлекетке айналдыруға үлес қосары анық. Өңірлік саясатты жүзеге асыруда күшті мемлекет-күшті өңірлер қағидасын әрқашан басты назарда ұстаған жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Гранберг А.Г. *Основы региональной экономики: учебник для вузов. – Изд. 2-е. – М.:ГУ ВШЭ, 2001. – с 105 стр.*
- 2 Алаев Э.Б. *Социально-экономическая география: понятийно терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с. 58 стр.*
- 3 Бусыгина И.М. *Политическая регионалистика: Учебное пособие. М.:Московский государственный институт международных отношений (Университет), Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2006. 224 стр.*
- 4 Фатхутдинов Р.А. *Стратегический менеджмент. - М.:Бек, 2011. – 18 стр.*
- 5 Чесноков А.С. *Инвестиционная стратегия и финансовые игры. - М.: Изд-во ПАИМС, 1994. – 17 стр.*
- 6 Минцберг Х., Макхью А. *Формулировка стратегии в адхократии. –М: 1985.-15 стр*
- 7 Ансофф И. *Новая корпоративная стратегия. – М.: Армада, 2000. -58 стр*
- 8 Фиоктистов К.С. *Стратегическое планирование: теория и методология//Развитие менеджмента в России. –Красноярск, 2008. – Вып.1 –15 стр.*
- 9 *Менеджмент организации / под ред. В.Е. Ланкина. – Таганрог: из-во ТРГУ, 2006. –119 стр.*
- 10 *Стратегия и тактика в политике. Электронды ресурс*
<https://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/219/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%8F> (қаралған уақыты 15.02.21 ж)
- 11 Штанько М.А. *Политическая регионалистика: учебное пособие. Томск: Изд-во ТПУ, 2006. - 45 стр.*
- 12 Медведов Н.П. *Политическая регионалистика: Учебное пособие. –М.:Альфа-М, 2005. -447 с.-54 стр.*
- 13 Туровский Р.Ф. *Политическая регионалистика. /Учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по направлению подгот. "Политология". - М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006. - 787стр, -30 стр.*
- 14 Николаев М.А., Махотаева М.Ю. *Региональная экономика и управление территориальным развитием. /Учебное пособие. – Псков : Псковский государственный университет, 2014. - 256 с. -17 стр.*
- 15 Митрофанова, И. В. Батманова В. В. *Региональная экономика и политика. /Учеб. пособие. Волгогр. гос. ун-т, Каф. мировой и регион. экономики. – Волгоград : Изд-во Волгогр. гос. ун-та, 2012. - 378 с.-158 стр.*
- 16 Сальжанова З.А., Жайлауов Е.Б., Гелашили Н.Н. *Оценка результативности региональной политики Республики Казахстан. //Саясат. – 2017. -№7 – 4 стр.*
- 17 Васин С. М. *Дисбаланс социального и экономического развития региона: вопросы измерения и проблема противоречия. // Региональная экономика: теория и практика. - 2013. - № 19. -38 стр.*

- 18 Швецов А.Н. Совершенствование региональной политики: концепции и практика. - М.: Красанд, -2010. - 320 стр. -65 стр.
- 19 Гурьянова Л.С. Моделирование сбалансированного социально-экономического развития регионов. //Монография. -Бердянск: ФОП Ткачук О.В., -2013. - 406 стр. -135 стр.
- 20 Ларина Н.И. Мировой опыт региональной политики. -М.: Норма, -2006. -315 стр. -22 стр.
- 21 Боев, В.Ю. Эффективный механизм формирования системы приоритетов устойчивого развития производственной сферы регионов. // Вестник Российского экономического университета им. Г.В. Плеханова. -2017.- № 5 (95). -140 стр.
- 22 Бакуменко, В.Д. Механизмы выравнивания асимметрии регионального развития в условиях глобализации. // Публичное управление. -2008. -18 стр.
- 23 Досмагамбетова Г.И., Жексембекова В.А. Роль региональных органов власти в процессе обеспечения устойчивого развития территории. //Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Социологические и политические науки». -2016 г. - №3(55). – 33стр.

References

- 1 Granberg A.G. Osnovy regionalnoi ekonomiki: uchebnik dlya vuzov. – Izd. 2-e. – М.:GU VŞE, 2001. – s 105 str. [in Russian]
- 2 Alaev E.B. Sosialno-ekonomicheskaya geografya: ponyatiino terminologicheskii slovar. – М.: Mysl, 1983. – 350 s. 58 str. [in Russian]
- 3 Busygina I.M. Politicheskaya regionalistika: Uchebnoe posobie. М.:Moskovskii gosudarstvennyi institut mejdunarodnyh otnoşenii (Universitet), Rossiiskaya politicheskaya ensiklopediya (ROSSPEN), 2006. 224 str. [in Russian]
- 4 Fathutdinov R.A. Strategicheskii menedjment. - М.:Bek, 2011. – 18 str. [in Russian]
- 5 Chesnokov A.S. Investitsionnaya strategiya i finansovye igry. - М.: Izd-vo PAİMS, 1994. –17 str. [in Russian]
- 6 Minsberg H., Makh A. Formulirovka strategii v adhokratii. –М.: 1985.-15 str [in Russian]
- 7 Ansoff I. Novaya korporativnaya strategiya. – М.: Armada, 2000. -58 str [in Russian]
- 8 Fioktistov K.S. Strategicheskoe planirovanie: teoriya i metodologiya//Razvitie menedjmenta v Rossii. –Krasnoyarsk, 2008. – Vyp.1 –15 str. [in Russian]
- 9 Menedjment organizasii / pod red. V.E. Lankina. – Taganrog: iz-vo TRGU, 2006. –119 str. [in Russian]
- 10 Strategiya i taktika v politike. Elektronnyy resurs <https://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/219/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%8F> (qaralğan uaqyty 15.02.21 zh) [in Russian]
- 11 Ştanko M.A. Politicheskaya regionalistika: uchebnoe posobie. Tomsk: Izd-vo TPU, 2006. -45 str. [in Russian]
- 12 Medvedov N.P. Politicheskaya regionalistika: Uchebnoe posobie. –М.:Alfa-M, 2005. -447 s.-54 str. [in Russian]
- 13 Turovskii R.F. Politicheskaya regionalistika. /Ucheb. posobie dlya studentov vuzov, obuchaihsya po napravleni podgot. "Politologiya". - М.: Izd. dom GU VŞE, 2006. - 787str, -30 str. [in Russian]
- 14 Nikolaev M.A., Mahotaeva M.. Regionalnaya ekonomika i upravlenie territorialnym razvitiem. /Uchebnoe posobie. – Pskov : Pskovskii gosudarstvennyi universitet, 2014. - 256 s. -17 str. [in Russian]
- 15 Mitrofanova, I. V. Batmanova V. V. Regionalnaya ekonomika i politika. /Ucheb. posobie. Volgogr. gos. un-t, Kaf. mirovoi i region. ekonomiki. – Volgograd : Izd-vo Volgogr. gos. un-ta, 2012. - 378 s.-158 str. [in Russian]
- 16 Saljanova Z.A., Jailauov E.B., Gelaşvili N.N. Osenka rezultativnosti regionalnoi politiki Respubliki Kazahstan. //Saryat. – 2017. -№7 – 4 str. [in Russian]
- 17 Vasin S. M. Disbalans sosialnogo i ekonomicheskogo razvitiya regiona: voprosy izmereniya i problema protivorechiya. // Regionalnaya ekonomika: teoriya i praktika. - 2013. - № 19. -38 str. [in Russian]
- 18 Şvesov A.N. Soverşenstvovanie regionalnoi politiki: konsepsii i praktika. - М.: Krasand, -2010. - 320 str. -65 str. [in Russian]
- 19 Gurяnova L.S. Modelirovanie sbalansirovannogo sosialno-ekonomicheskogo razvitiya regionov. //Monografiya. -Berdяnsk: FOP Tkachuk O.V., -2013. - 406 str. -135 str. [in Russian]

- 20 Larina N.Í. *Mirovoi opyt regionalnoi politiki*. -M.: Norma, -2006. -315 str. -22 str. [in Russian]
- 21 Boev, V.. *Effektivnyi mehanizm formirovaniya sistemy prioritetov ustoichivogo razvitiya proizvodstvennoi sfery regionov*. // *Vestnik Rossiiskogo ekonomicheskogo universiteta im. G.V. Plehanova*. -2017.- № 5 (95). -140 str. [in Russian]
- 22 Bakumenko, V.D. *Mehanizmy vyvaznivanja asimmetrii regionalnogo razvitiya v usloviakh globalizatsii*. // *Publichnoe upravlenie*. -2008. -18 str. [in Russian]
- 23 Dosmagambetova G.Í., Jeksembekova V.A. *Rol regionalnykh organov vlasti v prosesse obespecheniya ustoichivogo razvitiya territorii*. // *Vestnik KazNPU im. Abay, seriya «Sosiologicheskie i politicheskie nauki»*. -2016 g. - №3(55). – 33str. [in Russian]

References

- 1 Granberg A.G. *Osnovy regionalnoi ekonomiki: uchebnik dlya vuzov*. – Ízd. 2-e. – M.:GU VŞE, 2001. – s 105 str. [in Russian]
- 2 Alaev E.B. *Sotsialno-ekonomicheskaya geografiya: ponyatiino terminologicheskii slovar*. – M.: Mysl, 1983. – 350 s. 58 str. [in Russian]
- 3 Busygina Í.M. *Politicheskaya regionalistika: Uchebnoe posobie*. – M.:Moskovskii gosudarstvennyi institut mejdunarodnykh otnoşenii (Universitet), Rossiiskaya politicheskaya ensiklopediya (ROSSPEN), 2006. 224 str. [in Russian]
- 4 Fathutdinov R.A. *Strategicheskii menedjment*. – M.:Bek, 2011. – 18 str. [in Russian]
- 5 Chesnokov A.S. *Ínvestitsionnaya strategiya i finansovye igry*. – M.: Ízd-vo PAÍMS, 1994. –17 str. [in Russian]
- 6 Minsberg H., Makh A. *Formulirovka strategii v adhokratii*. – M.: 1985.-15 str [in Russian]
- 7 Ansoff Í. *Novaya korporativnaya strategiya*. – M.: Armada, 2000. -58 str [in Russian]
- 8 Fioktistov K.S. *Strategicheskoe planirovanie: teoriya i metodologiya/Razvitie menedjmenta v Rossii*. – Krasnoyarsk, 2008. – Vyp.1 –15 str. [in Russian]
- 9 *Menedjment organizatsii / pod red. V.E. Lankina*. – Taganrog: iz-vo TRGU, 2006. –119 str. [in Russian]
- 10 *Strategiya i taktika v politike. Elektronnyy resurs* <https://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/219/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%8F> (qaralğan uaqyty 15.02.21 zh) [in Russian]
- 11 Ştanko M.A. *Politicheskaya regionalistika: uchebnoe posobie*. Tomsk: Ízd-vo TPU, 2006. -45 str. [in Russian]
- 12 Medvedov N.P. *Politicheskaya regionalistika: Uchebnoe posobie*. – M.:Alfa-M, 2005. - 447 s. - 54 str. [in Russian]
- 13 Turovskii R.F. *Politicheskaya regionalistika. /Ucheb. posobie dlya studentov vuzov, obuchaihsya po napravlenii podgot. "Politologiya"*. – M.: Ízd. dom GU VŞE, 2006. - 787str, - 30 str. [in Russian]
- 14 Nikolaev M.A., Mahotaeva M. *Regionalnaya ekonomika i upravlenie territorialnym razvitiem. /Uchebnoe posobie*. – Pskov : Pskovskii gosudarstvennyi universitet, 2014. - 256 s. -17 str. [in Russian]
- 15 Mitrofanova, Í. V. *Batmanova V.V. Regionalnaya ekonomika i politika. /Ucheb. posobie. Volgogr. gos. un-t, Kaf. mirovoi i region. ekonomiki*. – Volgograd : Ízd-vo Volgogr. gos. un-ta, 2012. - 378 s.-158 str. [in Russian]
- 16 Saljanova Z.A., Jailauov E.B., Gelaşvili N.N. *Osenka rezultativnosti regionalnoi politiki Respubliki Kazahstan*. // *Sarysat*. – 2017. - №7 – 4 str. [in Russian]
- 17 Vasin S. M. *Disbalans sotsialnogo i ekonomicheskogo razvitiya regiona: voprosy izmereniya i problema protivorechiya*. // *Regionalnaya ekonomika: teoriya i praktika*. - 2013. - № 19. -38 str. [in Russian]
- 18 Şvesov A.N. *Soverşenstvovanie regionalnoi politiki: konsepsii i praktika*. – M.: Krasand, -2010. - 320 str. -65 str. [in Russian]
- 19 Gurjanova L.S. *Modelirovanie sbalansirovannogo sotsialno-ekonomicheskogo razvitiya regionov. //Monografiya. -Berdjansk: FOP Tkachuk O.V., -2013. - 406 str. -135 str. [in Russian]*
- 20 Larina N.Í. *Mirovoi opyt regionalnoi politiki*. – M.: Norma, -2006. -315 str. -22 str. [in Russian]
- 21 Boev, V.. *Effektivnyi mehanizm formirovaniya sistemy prioritetov ustoichivogo razvitiya proizvodstvennoi sfery regionov*. // *Vestnik Rossiiskogo ekonomicheskogo universiteta im. G.V. Plehanova*. -2017.- № 5 (95). -140 str. [in Russian]

22 Bakumenko, V.D. *Mehanizmy vyravnivaniia asimmetrii regionalnogo razvitiia v usloviiah globalizatsii.* // *Publichnoe upravlenie.* - 2008. - 18 str. [in Russian]

23 Dosmagambetova G.Ĭ., Jeksembekova V.A. *Rol regionalnyh organov vlasti v prosesse obespecheniia ustoichivogo razvitiia territorii.* // *Vestnik KazNPU im. Abay, seria «Sosiologicheskie i politicheskie nauki».* - 2016 g. - №3(55). – 33str. [in Russian]

УДК 327
МРНТИ 11.25.91